

Landbouwagenda

Actieplan Friese Landbouwagenda 2021 - 2030

Colofon

Uitgave

Provincie Fryslân Postbus 20120
8900 HM Leeuwarden
e-mail: povincie@fryslan.frl

Meer informatie

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met Ingrid van Huizen (i.b.vanhuizen@fryslan.frl) en/of Douwe-Jan Sietsma (d.sietsma@fryslan.frl).

Telefoon: (058) 292 59 25

Opgesteld door:

In opdracht van de Provincie Fryslân

Status: vastgesteld door Provinciale Staten op 22 september 2021

Inhoud

Inhoud	4
Foarwurd	5
Inleiding	6
1. Maximale toegevoegde waarde voor lokale ketens	13
2. Efficiënt en duurzaam voor de wereldmarkt	15
3. Nieuwe vormen van agrarische diensten en producten	17
4. Versterken agrarisch ondernemerschap	19
5. Productiewaarden versterken door kennis & innovatie	21
6. Waarde toevoegen vanuit gebiedswaarden, biodiversiteit en grondgebondenheid	23
Reisschema	25
Governance	28
Monitoring – proces en beleid	29
Financiën	30
Aangenomen moties	32
Communicatie en samenwerking	34

Foarwurd

Fryslân is de agraryske provinsje fan Nederlân. En dêr meie wy grutsk op wêze. Wy binne ien fan 'e bêsten yn 'e wrâld as it giet om ynnovaasje. Us produkten geane oer de hiele wrâld. Ta yllustraasje: wy eksportearje alle jierren foar mear as 2,3 miljard euro oan lânbouprodukten, dat is hast 40% fan 'e folsleine Fryske eksport. Dêrneist spilet de agraryske sektor in wichtige rol yn ús provinsje. Ien op de tsien minsken yn Fryslân wurket yn de agrifoodsektor en lânbou heart yn it Fryske lânskip; 67% fan 'e Fryske grûn is lânbougrûn.

Wy wolle ús posysje en it belang fan ús Fryske lânbou behâlde, mar dat giet net sûnder in oergong. In oergong dêr't wy yn ús provinsjale bestjoersakkoart fan sein hawwe dat wy de Fryske agraryske sektor fan in fjirde stjer no, nei in fyfde griene stjer bringe wolle. Koartsein: wy wolle de Fryske lânbou behâlde en fuortsterkje troch fierdere stappen te setten om dy lânbou duosumer te meitsjen. Us prioriteit is dêryn it ûndernimmersperspektyf fan de Fryske boer. Der moat ommers in goed stik brea fertsjinne wurde kinne.

Wichtige fragen yn dizze oergong binne: hoe jouwe wy dy stal? En: wêr lizze wy yn de kommende jierren de klam op om sa ek it griene ûndernimmerskip oan de fiedselfoarsjenning ta te foegjen? Op dy fragen besykje wy yn de Lânbou-aginda in antwurd te jaan. Mei oare wurden: Mei dizze Lânbou-aginda jouwe wy de Fryske boer ark om yn de kommende jierren de oergong nei dy fyfde, griene stjer te meitsjen. De lânbou-aginda is opsteld mei en troch de belanghawwenden yn de Fryske agraryske sektor. Oan de hân fan aginda-tafels en brûsplakken hawwe dy belanghawwenden seis oerkoepeljende tema's keazen, dêr't wy yn de kommende jierren fierder oan wurkje sille. De provinsje Fryslân wol dêryn fasilitearje en stimulearje. It úteinlike doel is om de Fryske boer in lange termyn-perspektyf te jaan om de bêste lânbouprovinsje fan Nederlân te bliuwen.

Klaas Fokkinga, deputearre Lânbou

Inleiding

De landbouw is van grote betekenis voor Fryslân en staat op een kwalitatief hoog niveau. De startnotitie voor de Friese Landbouwagonderagenda¹ beschrijft de ambitie om de landbouw in Fryslân te ontwikkelen van een vier- naar een vijfsterrenlandbouw. Deze vijfde, groene ster staat voor natuurinclusieve kringlooplandbouw. Dit betekent dat de Friese landbouw- en voedselketen in 2030 bekend staat als een kwalitatief hoogstaande voedselproducerende sector. De landbouw opereert op basis van grondgebondenheid en het zoveel mogelijk sluiten van kringlopen. Een vorm van landbouw die zorgdraagt voor een gezonde bodem en bijdraagt aan biodiversiteit, schoon water en dierenwelzijn.

Op weg naar een natuurinclusieve kringlooplandbouw in Fryslân draagt de landbouwsector in Fryslân bij aan diverse uitdagingen zoals; het Klimaatakkoord, klimaatadaptatie & -mitigatie, Herstelprogramma biodiversiteit, Natuur- & Landschapsbeheer en -ontwikkeling, Integrale bodemvitaliteit, Kader Richtlijn Water, Regionale Energiestrategie, Dierenwelzijn, Biologische landbouw, Opgave Stikstof, Opgave Veenweide, Friese economie en Leefbaarheid & Gezondheid.

Natuurinclusieve kringlooplandbouw vraagt de integratie van groen ondernemerschap en het belonen daarvan in de landbouwsector, het onderzoek en onderwijs en een faciliterende overheid.

“Je kunt niet groen doen als je rood staat.”

¹ [Startnotitie Landbouwagonderagenda](#)

1 Van startnotitie naar Landbouwagonde

De Landbouwagonde richt zich op het wegnemen van de belemmeringen om daarmee de transitie te versnellen en het agrarisch ondernemerschap te versterken. Met deze agenda wordt gestuurd op doelen, op het geven van een langdurig perspectief aan agrarische ondernemers voor een periode van 25 tot 30 jaar gesteund met structurele financiën. Vanuit provinciaal ingestoken actiepunten wordt in samenwerking met de stakeholders

gewerkt aan het wegnemen van belemmeringen en het vertalen van wettelijke opgaven naar concrete doelen voor gebieden en bedrijven. Dit betekent niet dat er toegewerkt wordt naar nieuw beleid, maar dat juist vanuit het bestaande beleid de landbouwsector in staat wordt gesteld om meer te verduurzamen door middel van groen ondernemerschap. De Landbouwagonde is een dynamische agenda die als leidraad dient voor de komende tien jaar.

Het bestaande beleid bestaat momenteel uit 1) de Omgevingsvisie, 2) de beleidsbrief "Naar een duurzame landbouw in Fryslân" (juni 2017), en 3) het bestuursakkoord 'Geluk op 1'. Deze Landbouwagonde wil beleid vertalen in concrete acties en samen met de agrarische ondernemers, ketenbedrijven, onderzoek en onderwijs, maatwerkoplossingen ontwikkelen voor de sector in Fryslân.

In de ambitie van de Provincie Fryslân komen meerdere aspecten samen:

- Economische duurzaamheid van agrarische bedrijven, zodat de agrarische bedrijven ook de ruimte en de financiële mogelijkheden hebben om op een goede en verantwoorde wijze met de omgeving om te gaan;
- Een transitie van de landbouw naar meer duurzame productiemethoden, noodzakelijk om ook in de toekomst een gezonde sector te zijn;
- Een landbouw die grondgebonden is en gericht op het herstel van de biodiversiteit;
- Een bedrijfsvoering die gericht is op een circulaire bedrijfsvoering, met oog voor een gezonde bodem en een goede kwaliteit (grond)water;
- Daarbij het kenmerkende landschap van Fryslân in stand houdt;
- Een landbouw die brede maatschappelijke waardering krijgt en goed en veilig voedsel produceert.

Inzet is de transitie naar een duurzame landbouw, die toekomstbestendig is, zowel in ecologisch, economisch en sociaal opzicht en in ruimtelijke kwaliteit. Een lastige en ingewikkelde opgave voor de melkveehouderijbedrijven, die bovendien bedrijfseconomisch niet in een rooskleurige positie zitten. De belangen voor de landbouw en de provincie zijn zodanig groot en maatschappelijk van belang, dat betrokkenheid en inzet van de provincie voor de hand ligt.

Uitgangspunt van de provincie is en blijft, dat de agrarische ondernemer zijn eigen verantwoordelijkheid heeft voor zijn of haar bedrijf. De ontwikkeling van een duurzame landbouw in Fryslân moet recht doen aan de diversiteit in agrarische bedrijven. De boer moet zelf bepalen wat nodig is voor een duurzame bedrijfsvoering. De provincie geeft ruimte om te boeren. Uiteraard wel binnen de randvoorwaarde, dat provinciale inzet gericht zal zijn op het realiseren van de provinciale ambitie om een duurzame landbouw te realiseren. Bovendien zal de provincie bijsturen, wanneer

landbouwkundige ontwikkelingen ten koste gaan van andere, afgewogen provinciale doelen in het landelijk gebied.

De provincie zelf heeft verschillende rollen in de uitvoering van deze agenda. De rol van de provincie verschilt op onderdelen van aanjager, deelnemer, verbinder of lobbyist.

Als aanjager is de provincie proactief en wordt gestimuleerd dat stakeholders het actiepunt oppakken via handreikingen. Als deelnemer is de provincie vraaggestuurd actief en wordt vanuit een meewerkende houding provinciale kennis gekoppeld aan het actiepunt. Als verbinder is de provincie vraaggestuurd actief en worden verbindingen gelegd met het netwerk, kennis en financiële mogelijkheden. Als lobbyist is de provincie actief om het onderwerp stelselmatig onder de aandacht te brengen in haar netwerk (bij andere overheden).

De provincie sluit waar mogelijk, aan bij de context van Europa, het Rijk en Noord-Nederland. De Provincie hanteert onder andere de constatering van het IPCC rapport² als benadering van de veehouderijsector in Fryslân. De provincie acteert in diverse netwerken op noordelijk, nationaal en Europees niveau (bijvoorbeeld de Agro Agenda Noord-Nederland en het Interprovinciaal Overleg). Bovendien heeft de provincie de regierol om met een gebiedsgerichte aanpak, maatwerk uit te voeren in de verschillende Friese gebieden:

- Waadeilannen
- Noardlike klaai skulp
- Noardeast Fryslân
- Súdeast Fryslân
- Feangreide gebied
- Greidhoeke

Tenslotte zal de provincie zich inzetten om kennisontwikkeling en kennisdeling te stimuleren. Samenwerking tussen partijen staat centraal: de hele agrifoodketen doet mee.

² [AR6 Climate Change 2021: The Physical Science Basis — IPCC](#)

2 Proces

Deze Landbouwagenda is ontstaan uit intensieve samenwerking met de brede mienskip en consultatie van de vele stakeholders in de Friese agrifoodsector. Om de brede mienskip te betrekken is er een grote online bijeenkomst over de toekomst van de landbouw in Fryslân georganiseerd. Daarnaast zijn er drie Brûsplakken georganiseerd voor de brede mienskip. Deze leveren directe input voor de Landbouwagenda. Voor zowel de startbijeenkomst als de Brûsplakken was grote belangstelling en enthousiaste deelname vanuit de mienskip. Daarnaast zijn er twee rondes van vijf thematische agendatafels georganiseerd om de agenda verder uit te werken tot concrete acties. De volgende stakeholders hebben deelgenomen aan de verschillende agendatafels:

Grondgebonden	Verwaardig in de keten/export	Made in Fryslân	Opleiding, kennis & innovatie	Verdienmodellen
LTO Noord / LTO Opsterland	FrieslandCampina	Streekboeren & Co.	Aeres-Groep	Rabobank
Feriening Biologyske Boeren Fryslân	Rouveen Kaas	Friese Voedselbeweging	Rijksuniversiteit Groningen	Nederlandse Akkerbouw Vakbond
Nederlandse Meelkveehouders Vakbond	Farmel	Feriening Biologyske Boeren Fryslân	Kenniscentrum Verzilting	LTO Noord
Kollektivenberied Fryslân	Aware / Noorderlandmelk	Kening fan 'e Greide	Van Hall Larensteijn	GLB-expert
Friese Milieufederatie	Cosun	Agrarische Jongeren Fryslân	Wageningen University & Research	Ministerie van Landbouw, Natuur & Voedselkwaliteit
Agrarische Jongeren Fryslân	Agrifirm	Nederlandse Melkveehouders Vakbond	Wetsus	Ekwadraat
Wetterskip Fryslân	Nederlandse Akkerbouw Vakbond	Coöperatieve Samenleving	Kenniscentrum bodem	Triodos
Rabobank	LTO Noord	Friese Milieufederatie	Triple Dairy	Pijpkaneel
Farmers Defence Force	Nederlandse Aardappel Organisatie	Jumbo Dokkum	Cumela	FrieslandCampina
Het Fries Grondbezit	Innovatie Pact Fryslân	Ministerie van Landbouw, Natuur & Voedselkwaliteit	Living Lab Fryslân	Cosun
Gemeente Weststellingwerf	Het Fries Grondbezit	Netwerk Duurzame Dorpen	Geluid vanaf het boerenerf	Het Fries Grondbezit
Gemeente Súdwest-Fryslân		Het Fries Grondbezit		Ecolana
Ministerie van Landbouw, Natuur & Voedselkwaliteit				Innovatie Pact Fryslân
Van Hall Larensteijn				
Bioclear				

3 Krachtige en prachtige Agrifood Sector in 2030

De wettelijke opgaven worden vertaald en krijgen een plek in de verschillende gebieden op de diverse agrarische bedrijven.

- **Kader Richtlijn Water** | Belasting van het oppervlakte- en grondwater verlagen; focus op gebieden met hoge concentraties gewasbeschermingsmiddelen en mest- en spuitvrije randen/ecologisch slootkantbeheer.
- **Stikstof** | Kleinschalige gebiedsprocessen rondom N2000 (onder andere het opkopen van piekbelasters) en bronmaatregelen (management, voeding en extensief).
- **Klimaat** | Reduceren broeikasgasemissies, landelijke opgave CO2-equivalenten 6Mt.
- **Veenweide** | Broeikasgasemissies reduceren.
- **Regionale Energiestrategie** | Produceren van groene energie (zonnedaken, windmolens, 'groen gas' en elektrificatie landbouwvoertuigen).
- **Bossenstrategie** | Vastleggen van CO2 en het verhogen van de biodiversiteit, m.n. in de natuur.

Diversiteit in de landbouw maakt sterk. In Fryslân blijft er, letterlijk en figuurlijk, ruimte voor verschillende soorten land- en tuinbouw met diverse concepten, afzetmogelijkheden en verdienmodellen. De verschillende soorten landbouw zetten allemaal stappen in verduurzaming vanuit de mogelijkheden van groen ondernemerschap en bewegen naar een meer natuurinclusieve kringlooplandbouw. De wijze waarop is aan de ondernemer.

In 2030 hebben agrarische ondernemers meer mogelijkheden voor groen ondernemerschap. Daarbij krijgen ze een goede prijs voor hun producten en diensten. Agrarische ondernemers hebben een goed beeld van de bedrijfsvoering en (afzet)mogelijkheden, zowel qua productie als natuurbeheer. Dit zet agrarische ondernemers in hun kracht. De provincie Fryslân heeft hierbij een uitstekende uitgangspositie: een sterke, agrarisch gerichte, economie. Fryslân is trots op haar agrarische ondernemers: veel Friese agrarische ondernemers lopen voorop als het gaat om duurzame productie. Friese zuivel heeft wereldwijd een uitstekende reputatie. En de Friese pootgoedaardappelen zijn een vitale en onmisbare schakel voor de wereldvoedselvoorziening. Daarnaast is er sterke organisatiekracht vanuit de 'mienskip' voor natuurinclusieve kringlooplandbouw.

De toekomst van de sector ligt met name in grondgebondenheid en biodiversiteit, het sluiten van kringlopen en het produceren van ecologische waarden. De mate waarin, hangt af van de afzetmogelijkheden van het gekozen bedrijfssysteem. Daarvoor dienen regionale opgaven verbonden te worden aan keteninitiatieven. Het uitgangspunt is dat een gezonde bodem bijdraagt aan gezond voedsel en een gezonde bedrijfsvoering.

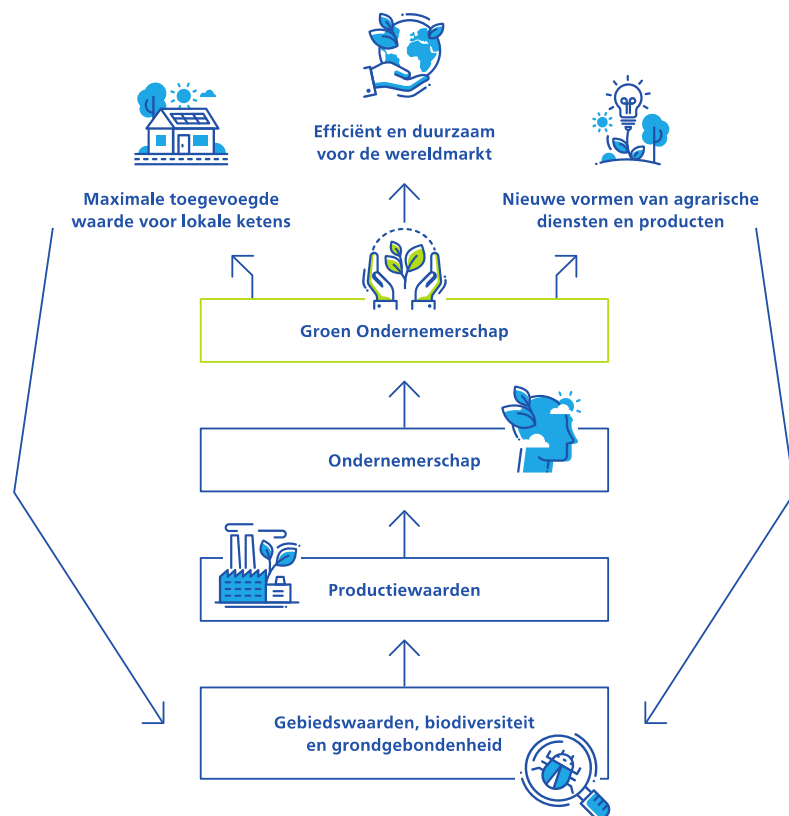
*Het **streefbeeld** van de Friese landbouw in 2030 is daarom: met een gezonde bodem, gezond eten, werken en leven in Fryslân. Vanuit diversiteit in de landbouw en ruimte voor ondernemerschap en vakmanschap. Stap voor stap. Alle agrarische ondernemers integreren groen ondernemerschap en gaan naar meer natuurinclusieve kringlooplandbouw en sluiten kringlopen.*

"Agrarische bedrijfsvoering op de Waadeilannen heeft meer mogelijkheden om combinaties met recreatie te maken, terwijl in de Veenweide gezocht wordt naar

renderende extensieve grondgebonden bedrijfsvoering, inclusief beloningen voor ecosysteem- of koolstofdiensten en een leefbaar platteland.” Bij deze productiewaarden speelt de voedsel- en landbouwtransitie in Fryslân een grote rol. Deze wordt ondersteund door een sterk agrarisch kennis- en innovatiesysteem.

De kenniscentra in Fryslân hebben samen een sterke rol in de landbouw- en voedseltransitie, hierbij is er een centrale plaats voor kennis- en innovatiehubs. Daar komen verschillende kennis- en innovatieprojecten samen, leert men van elkaar en is er een open verbinding tussen agrarische ondernemers, bedrijven en burgers. De kenniscentra zijn van grote betekenis voor Fryslân, maar zeker ook voor de landbouw buiten Fryslân.

Ondernemerschap volgt uit de hedendaagse en toekomstige productiewaarden van de gebieden. Ondernemers herkennen de kansen en weten deze om te zetten in verdienmodellen. Uiteindelijk zullen alle verschillende typen ondernemers een stuk vergroening, verduurzaming en/of ecologische dienstverlening in hun bedrijfsvoering opnemen. Deze verbreding leidt tot een aantrekkelijk landschap en een goed belegde boterham voor de boer. Hierdoor blijft het platteland leefbaar en blijft het een motor van de Friese (agrarische) economie.

Toelichting op figuur 1: Binnen ‘Groen Ondernemerschap’ kan de ondernemer kiezen voor de drie genoemde afzetmogelijkheden tegelijk of voor een of twee daarvan.

Een deel van de agrarische ondernemers richt zich op hightech productie, efficiënt produceren en volume, gericht op export met een rol om de mondiale voedselzekerheid te borgen. Fryslân is in verschillende sectoren sterk in export: zuivel, pootgoed en akkerbouw. Zij zetten ieder op een eigen, passende manier een stap naar duurzame, efficiënte landbouw. Bij deze agrarische ondernemers zijn veel mogelijkheden voor het verwaarden van de kwalitatief hoogwaardige producten naar het buitenland. In 2030 staat Fryslân internationaal nog beter bekend om haar kwalitatief hoogwaardige producten. Ondanks dat deze agrarische ondernemers produceren voor de hele wereld, zijn hier ook mogelijkheden om groen ondernemerschap te integreren. Kansen om met meer grondgebondenheid, circulariteit en de balans met de omgeving nog efficiënter en duurzamer te ondernemen.

Een ander deel van de agrarische ondernemers richt zich op het onderscheidend vermogen en maximale toegevoegde waarde zoals biologische landbouw of lokale verkoop. Sterke lokale ketens zorgen ervoor dat deze agrarische ondernemers een concurrerend verdienmodel hebben. Bovendien dragen deze agrarische ondernemers bij aan het verbeteren van de relatie tussen boer en burger in Fryslân. In 2030 eten meer Friezen bewust van Friese bodem.

Daarnaast ontstaan er meer en meer nieuwe businessmodellen voor agrarisch ondernemerschap, bijvoorbeeld door duurzame energieproductie, toerisme en groenblauwe diensten zoals waterbeheer, CO₂-opslag en natuurwaarden. Sommige agrarische ondernemers kiezen ervoor om het groene ondernemerschap de grootste 'poot' van hun bedrijf te maken.

Het ondernemerschap is aan de agrariër. Naast het kiezen voor één afzetkanaal, zullen er ook ondernemers zijn die meerdere afzetkanalen op hun bedrijf combineren.

4 Samen op weg naar 2030

Om in 2030 met een gezonde bodem te werken aan gezond eten, werken en leven in Fryslân zijn de volgende thema's geïdentificeerd. Vanuit deze thema's worden actiepunten geagendeerd. Deze actiepunten werken als hefboomen voor de transitie.

- 1 Maximale toegevoegde waarde voor lokale ketens
- 2 Efficiënt en duurzaam voor de wereldmarkt
- 3 Nieuwe vormen van agrarische diensten en producten
- 4 Versterken agrarisch ondernemerschap
- 5 Productiewaarden versterken door kennis & innovatie
- 6 Waarde toevoegen vanuit gebiedswaarden, biodiversiteit en grondgebondenheid

HOOFDSTUK 1

Maximale toegevoegde waarde voor lokale ketens

Steeds meer consumenten willen weten waar hun voedsel vandaan komt en stellen eisen aan kwaliteit en productiewijze. Men kiest daarom steeds meer voor lokale- en streekproducten. Lokale voedselproductie met een hoge toegevoegde waarde biedt een goede maatschappelijke bijdrage. Deze is van positieve invloed op de verbinding boer-burger, biodiversiteit, economische groei, leefbaarheid in stad en platteland, en op de gezondheid. Sterke lokale en korte ketens zorgen bovenal voor een concurrerend verdienmodel voor agrarische ondernemers.

Meer (aandacht voor) lokaal draagt bij aan het versterken van de verbinding tussen boer en burger in Fryslân; in veel kleine dorpen in Fryslân zijn lokale korte keteninitiatieven een verrijking. Daarnaast leidt dit tot meerwaarde voor de agrarische sector. Om de relatie tussen de lokale boer / productie en de burger te verbeteren is het belangrijk dat zowel overheid, als ondernemers, de lokale keten voldoende podium geven. Op die manier zorgen zij voor een laagdrempelig aanbod van lokaal, gezond en duurzaam voedsel voor het brede publiek.

Tal van sterke spelers in de (korte) keten in Fryslân werken al samen. Om gezamenlijke knelpunten zoals logistiek, distributie en aansluiting op verkoopkanalen te verbeteren, is het van belang deze samenwerking te versterken. De focus van de Landbouwagonderwerpen ligt dan ook op het verstevigen en faciliteren van deze samenwerking tussen de verschillende bestaande korte keten initiatieven met o.a. aandacht voor Community Supported Agriculture in Fryslân. Om zo te komen tot een

beter evenwicht tussen korte, lokale en lange, internationale voedselketens. Dit evenwicht zorgt voor een robuust(er) Fries voedselsysteem.

Actieplan | 'Maximale toegevoegde waarde voor lokale ketens'

Actie	Agendatafel	Potentiële actiehouders	Rol Provinsje Fryslân	Timing
De positie van duurzame Friese producten vanuit gebiedswaarden als keten versterken en beter zichtbaar en vindbaar maken (aanwakken van de vraag en beter vermarkten van Friese producten als bron voor structuurverbetering).	Made in Fryslân – meerwaarde door korte ketens	Friese Voedselbeweging, Feriening Biologyske Boeren Fryslân, Friese Milieufederatie, De Fryske	Aanjager	2022 - 2030
Een Friese Voedselcoöperatie oprichten om de marktcoördinatie te verbeteren en een groothandelsfunctie te benutten. - Inclusief platform voor kleinschalige biologische afzet.	Made in Fryslân – meerwaarde door korte ketens Brûsplakken	Streekboeren&Co., Agrarische Jongeren Fryslân, Friese Voedselbeweging, Netwerk Duurzame Dorpen, Coöperatieve samenleving, Feriening Biologyske Boeren Fryslân	Deelnemer	2021 - 2024
Meer samenwerking tussen regionale supermarkten (lokale clusters) om daarmee de lokale productie te versterken en de afzetkanalen te vergroten (stimuleren van productie en consumptie van Friese producten).	Made in Fryslân – meerwaarde door korte ketens	Lokale franchisers	Verbinder	2022 - 2030

Een **Friese Voedselcoöperatie** oprichten om de marktcoördinatie te verbeteren en een groothandelsfunctie te benutten draagt bij aan de maatschappelijke opgaven:

- Herstelprogramma biodiversiteit
- Natuur- & landschapsbeheer en -ontwikkeling
- Integrale bodemvitaliteit
- Kader Richtlijn Water
- Dierenwelzijn
- Biologische landbouw
- Opgave Veenweide
- Friese economie
- Leefbaarheid en gezondheid

HOOFDSTUK 2

Efficiënt en duurzaam voor de wereldmarkt

Fryslân is trots op alle agrarische ondernemers en hun unieke (voedsel)producten. Fryslân is sterk in de export van zuivel en pootgoed (aardappelen). Unieke producten die op een eigen, passende manier een stap naar duurzamere, efficiënte landbouw zetten.

Een deel van de agrarische ondernemers richt zich op (technologisch) slimme en efficiënte productie, op volume/kostprijs leiderschap en hoogwaardige kwaliteit van voedselproducten. Friese agrarische ondernemers spelen een belangrijke rol in de mondiale voedselzekerheid. De mondiale vraag naar kwalitatief hoogwaardige voedselproducten zal de komende decennia alleen maar toenemen. Om de concurrerende positie te versterken wordt een integrale kwaliteitsslag gemaakt, die zich vertaalt naar toegevoegde waarde in de exportmarkt. De wijze van verduurzamen en monitoring moet daarbij aansluiten op internationale standaarden.

Actieplan | 'Efficiënt en duurzaam voor de wereldmarkt'

Actie	Agendatafel	Potentiële actiehouders	Rol Provinsje Fryslân	Timing
Een routekaart opstellen en het versterken van de integrale gebiedsaanpak richting natuurinclusieve kringlooplandbouw, waarbij het uitgangspunt de landbouw is en waarin zowel biodiversiteit als brede duurzaamheidsopgaven worden aangepakt door deze te verbinden aan de keten.	Verwaardiging in de keten en export	Nederlandse Akkerbouw Vakbond, Agrifirm, De Fryske	Aanjager	2022 - 2030
Regionale verduurzaming aansluiten op internationale normeringen/standaarden voor o.a. zuivel en pootgoed.	Verwaardiging in de keten en export; Brûsplakken	Private partijen	Deelnemer	2021 - 2024
Een boegbeeld van de Friese landbouw aanstellen. Hiermee versterken we de profilering van de Friese landbouw (deze is duurzaam en efficiënt) door bijvoorbeeld ambassadeur / Gedeputeerde. Nationaal en regionaal verbinden.	Verwaardiging in de keten en export	Private partijen	Deelnemer	2022 - 2030

Regionale verduurzaming aansluiten op internationale normeringen/standaarden voor o.a. zuivel en pootgoed draagt bij aan de maatschappelijke opgaven:

- Klimaatakkoord
- Herstelprogramma biodiversiteit
- Natuur- & landschapsbeheer en –ontwikkeling
- Integrale bodemvitaliteit
- Kader Richtlijn Water
- Dierenwelzijn
- Opgave Stikstof
- Friese economie
- Leefbaarheid en gezondheid

HOOFDSTUK 3

Nieuwe vormen van agrarische diensten en producten

De landbouw gaat, naast voedsel, ook andere producten en diensten leveren. Agrarische ondernemers worden daarbij beloond voor het leveren van ecosysteemdiensten zoals waterbeheer, biodiversiteit en natuurontwikkeling.

Agrarische ondernemers hebben doorgaans veel land. Het businessmodel is verbouwen van één product voor een afnemer. Door diversificatie kunnen agrarische ondernemers meer zekerheid krijgen en stappen zetten in verduurzaming. De Friese overheid neemt een actieve rol aan als stimulerende overheid. Dit betekent dat de overheid actief zal participeren in fondsen en/of grondposities die bijdragen aan natuurinclusieve kringlooplandbouw.

Actieplan | 'Nieuwe vormen van agrarische diensten en producten'

Actie	Agendatafel	Potentiële actiehouders	Rol Provinsje Fryslân	Timing
Een Fries beheerfonds opzetten om daarmee het stapelen van beloningen te realiseren en een verdienmodel voor de komende 20 jaar vast te leggen. Daarbij ook fiscale mogelijkheden onderzoeken om een verdienmodel voor natuurinclusieve kringlooplandbouw op te zetten. - Inclusief pilots op het boerenerf.	Grondgebonden, Verwaarding in de keten en export, Verdienvermogen, Brûsplakken	Kollektivenberied Fryslân, Rabobank, agrarische belangenbehartiging, Friese Milieufederatie, Agrarische Jongeren Fryslân, Wetterskip, Nederlandse Akkerbouw Vakbond, Agrifirm, FrieslandCampina	Aanjager	2022 - 2030
CO2-banking in het leven roepen om daarmee een verdienmodel voor het vastleggen van CO2-equivalenten te realiseren.	Verdienvermogen	Private partijen	Deelnemer	2022 - 2030
Friese coöperatie voor kringlooplandbouw. Het doel van deze coöperatie is het ontwikkelen van een volwassen markt voor reststromen en circulaire landbouw op een zo lokaal mogelijk niveau.	Verdienvermogen	Private partijen	Verbinder	2022 - 2030
Het instellen van een Transitiefonds om de investeringsdrempel voor boeren die een stap zetten naar natuurinclusieve kringlooplandbouw te verlagen.	Verdienvermogen	n.t.b.	Aanjager	2021 - 2024

Het instellen van een **Transitiefonds** om de investeringsdrempel voor agrariërs die een stap zetten naar natuurinclusieve kringlooplandbouw draagt bij aan de maatschappelijke opgaven:

- Klimaatakkoord
- Klimaatadaptatie en -mitigatie
- Herstelprogramma biodiversiteit
- Natuur- & landschapsbeheer en -ontwikkeling
- Integrale bodemvitaliteit
- Kader Richtlijn Water
- Biologische landbouw
- Opgave Veenweide
- Friese economie
- Leefbaarheid en gezondheid

HOOFDSTUK 4

Versterken agrarisch ondernemerschap

Fryslân zet in op sterk agrarisch ondernemerschap en vakmanschap, met meer aandacht voor deze onderwerpen in groen onderwijs, coaching en mentorschap.

Ook ondersteunt de provincie nieuwe vormen van groen ondernemerschap. Denk aan energieproductie zoals windenergie en zonnepanelen, nieuwe vormen van coöperatieve samenwerking voor kringlooplandbouw en andere nieuwe bedrijfsactiviteiten die bijdragen aan natuurinclusieve kringlooplandbouw.

Actieplan | ‘Versterken agrarisch ondernemerschap’

Actie	Agendatafel	Potentiële actiehouders	Rol Provinsje Fryslân	Timing
Ondernemers worden ondersteund door onafhankelijke adviseurs, business coaches en onderling mentorschap . De provincie versterkt de rol van de innovatiemakelaar, om agrarische ondernemers te steunen in hun stap naar natuurinclusieve kringlooplandbouw.	Opleiding, kennis & innovatie	Kennisinstellingen, Living Labs, Kollektivenberied Fryslân, Landbouw Advies Pool	Aanjager	2021 - 2024
Groen onderwijs zet ondernemerschap voor duurzame landbouw centraal zodat jonge boeren meer regie hebben over de afzetmogelijkheden. Meer aandacht voor marketing/ketendenken, verdienmodellen en overname in agrarische opleidingen.	Opleiding, kennis & innovatie, Brûsplakken	Van Hall Larenstein, Aeres-groep	Verbinder	2022 - 2030
Landbouw en voedsel op MBO en secundair onderwijs om jonge mensen te enthousiasmeren voor een toekomst in de agrarische sector.	Opleiding, kennis & innovatie, Brûsplakken	Onderwijsinstellingen	Verbinder	2022 - 2030
Leven lang leren traject voor de landbouwtransitie zodat boeren de stap naar een meer natuurinclusieve kringlooplandbouw makkelijker kunnen maken en zij-instromers worden ondersteund bij het agrarisch ondernemerschap	Opleiding, kennis & innovatie, Brûsplakken	Van Hall Larenstein, Aeres-groep	Verbinder	2022 - 2030

Ondernemers worden ondersteund door **onafhankelijke adviseurs, business coaches en onderling mentorschap** draagt bij aan de maatschappelijke opgaven:

- Klimaatakkoord
- Klimaatadaptatie & -mitigatie
- Herstelprogramma biodiversiteit
- Natuur- & landschapsbeheer en –ontwikkeling
- Integrale bodemvitaliteit
- Kader Richtlijn Water
- Dierenwelzijn
- Biologische landbouw
- Opgave Stikstof
- Opgave Veenweide
- Friese economie
- Leefbaarheid en gezondheid

HOOFDSTUK 5

Productiewaarden versterken door kennis & innovatie

De kennis- & innovatieinstellingen in Fryslân zullen hun rol als hub versterken. Daarvoor is het nodig dat de verschillende kennis- en innovatieactiviteiten die lopen in Fryslân meer samenkomen.

Het verdienvermogen voor nieuwe vormen van landbouw wordt meegenomen in kennis- en innovatieprogramma's van de kenniscentra. Er wordt zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij nationale en Europese programma's. Deze integrale aanpak is op de sector gericht, met een focus op het agrarisch ondernemerschap. Het effectiever en efficiënter door laten stromen van onderzoek via praktijkproeven naar de sector krijgt nog meer nadruk.

Actieplan | 'Productiewaarden versterken door kennis & innovatie'

Actie	Agendatafel	Potentiële actiehouders	Rol Provinsje Fryslân	Timing
Een gezamenlijk programma Dairy Waardetoevoeging inclusief verlaging emissies in de melkveehouderij. Ingrediënten van melk koppelen aan waardetoevoeging. Ruimte in regelgeving/vergunningen en stimulansen voor melkveehouders die willen innoveren om emissies te verminderen.	Grondgebonden als meerwaarde, Opleiding, kennis & innovatie	Dairy Campus, gemeenten, melkveehouderijsector, Living Lab Fryslân, Wetsus	Verbinder	2022 - 2030
Programma circulaire landbouw in de pootgoedsector gericht op het bevorderen van duurzame productie, circulaire landbouw in de pootgoedsector en het opschalen van pilots.	Opleiding, kennis & innovatie	Potato Valley, Living Lab Fryslân, WUR	Verbinder	2022 - 2030
Programma gezonde bodem , gericht op vitale bodems, CO2-vastleggen en klimaatadaptatie.	Opleiding, kennis & innovatie	Kenniscentrum Verzilting, WUR, RUG, Van Hall Larenstein, Wetsus	Verbinder	2021 - 2024
Programma eiwittransitie , gericht op het ontwikkelen van plantaardige alternatieven voor dierlijk eiwit en het ontwikkelen van een volwaardige keten van eiwitgewassen in Fryslân geteeld en verwerkt voor food en feed.	Verdienvermogen, Opleiding, kennis & innovatie	Samenwerking met Fascinating	Verbinder	2022 - 2030

Programma gezonde bodem, gericht op een vitale bodem, CO2-vastleggen en klimaatadaptatie draagt bij aan de maatschappelijke opgaven:

- Klimaatakkoord
- Klimaatadaptatie & -mitigatie
- Herstelprogramma biodiversiteit
- Natuur- & landschapsbeheer en -ontwikkeling
- Integrale bodemvitaliteit
- Kader Richtlijn Water
- Regionale Energiestrategie
- Biologische landbouw
- Opgave Veenweide
- Friese economie
- Leefbaarheid en gezondheid

HOOFDSTUK 6

Waarde toevoegen vanuit gebiedswaarden, biodiversiteit en grondgebondenheid

Gebiedswaarden inclusief biodiversiteit dienen van toegevoegde waarde te zijn voor het agrarisch product en dienen hun plek te krijgen in de keten. Grondgebondenheid draagt daaraan bij en is voor Fryslân een uniek verkooppunt.

Grondmobiliteit is van belang zodat melkveehouders kunnen investeren in een meer grondgebonden bedrijfsvoering en een goede huiskavel waarmee weidegang kan worden gerealiseerd. Voor ontwikkeling van nieuwe markten is, naast duidelijke randvoorwaarden van ketenpartners, een stimulerende overheid nodig die nieuwe waarden en nieuwe markten kan helpen ontwikkelen. Denk aan CO₂-opslag en slimme verwaarding van mest, maar ook het aanbieden van Fryslân als voorbeeldregio voor de rest van Europa.

Actieplan | 'Waarde toevoegen vanuit gebiedswaarden, biodiversiteit en grondgebondenheid'

Actie	Agendatafel	Potentiële actiehouders	Rol Provinsje Fryslân	Timing
Aanpak grondbiliteit , zodat melkveeouders kunnen investeren in een meer grondgebonden bedrijfsvoering.	Grondgebonden als meerwaarde, Brûsplakken	LTO, Farmers Defence Force, Nederlandse Melkveeouders Vakbond, Pijpkaneel, Fries Grondbezit, Rabobank, Friese Milieufederatie	Aanjager	2021 - 2024
In overleg met het ministerie van LNV en de veehouderijsector over het opstarten van pilots om grondgebondenheid te stimuleren .	Grondgebonden als meerwaarde	Kollektivenberied Fryslân, Nederlandse Melkveeouders Vakband, Farmers Defense Force, LTO, WUR/Dairy Campus	Lobbyist	2022 - 2030
Verkennen hoe de problematiek van huiskavels op te lossen en natuur(inclusief) te implementeren.	Grondgebonden als meerwaarde	LTO, Nederlandse Melkveeouders Vakbond, Farmers Defence Force	Verbinder	2022 - 2030
Grondgebondenheid verwaarden , o.a. door verminderde administratieve lasten en de contouren van het nieuwe mestbeleid verkennen. Hoe slimmer om te gaan met mest en een grondgebonden bedrijfsvoering te belonen en emissies te reduceren.	Grondgebonden als meerwaarde, Verwaardig in de keten en export, Verdienvermogen	Kollektivenberied Fryslân, Fries Grondbezit, Nederlandse Melkveeouders Vakbond, LTO, Farmers Defence Force, Bioclear, WUR/Dairy Campus, Wetsus	Aanjager	2022 - 2030

Aanpak grondbiliteit, zodat melkveeouders kunnen investeren in een **grondgebonden bedrijfsvoering** draagt bij aan de maatschappelijke opgaven:

- Klimaataakkoord
- Klimaatadaptatie & -mitigatie
- Herstelprogramma biodiversiteit
- Natuur- & landschapsbeheer en -ontwikkeling
- Integrale bodemvitaliteit
- Kader Richtlijn Water
- Biologische landbouw
- Opgave Stikstof
- Opgave Veenweide

Reisschema

De Landbouwagonderwerpen van de thema's samen waar de provincie Fryslân, in samenspraak met de mienskip, de komende tien jaar op in wil zetten. Dit is de agendering voor de komende tien jaar. Het is een dynamische agenda.

De thema's en de ingesloten acties raken integraal het hele agrifood speelveld; van de primaire productie tot de (inter)nationale afnemers. De thema's koppelen daarnaast de regionale maatschappelijke opgaven aan de verschillende afzetkanalen in de keten. De ambitie is groot: Fryslân wil intersectoraal werken aan een natuurinclusieve kringlooplandbouw op alle geagendeerde actiepunten. De bij dit plan betrokken stakeholders zijn bereid om mee te denken, werken en bewegen. De provincie wil graag aansluiten op deze energie. De actiehouders zijn actief gevraagd om hun trekkracht in te zetten. De inzet van tijd en geld, maar ook de wens van concrete effecten op de korte(re) termijn maakt het aanbrengen van focus en prioritering noodzakelijk. Er wordt gestreefd naar zoveel mogelijk gebundelde inzet van geldstromen vanuit Europa, het Rijk, de provincie en stakeholders.

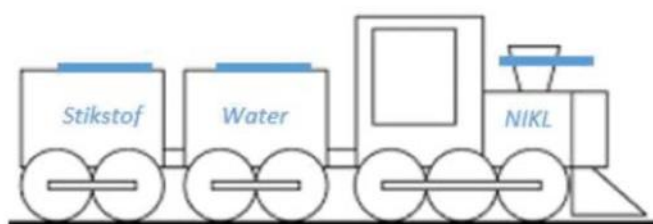
Er wordt voorgesteld om de focus te leggen op 9 actiepunten. Deze selectie is door de provincie gemaakt op basis van de gevoerde gesprekken aan de verschillende agendatafels. Waarbij als uitgangspunt de integraliteit en de bijdrage aan de wettelijke opgaven, klimaat, stikstof, de regionale energiestrategie, kaderrichtlijn water en de bossenstrategie, in ogenschouw is genomen. Deze selectie is niet voor besluitvorming voorgelegd aan de stakeholders van de agendatafels.

1. **Een Friese Voedselcoöperatie** oprichten om de marktcoördinatie te verbeteren en een groothandelsfunctie te benutten. (2021 – 2024)
2. **Regionale verduurzaming aansluiten op internationale normeringen/standaarden** voor o.a. zuivel en pootgoed. (2021 – 2024)
3. **Een Fries beheerfonds opzetten** om daarmee het stapelen van beloningen te realiseren en een verdienmodel voor de komende 20 jaar vast te leggen. Daarbij ook fiscale mogelijkheden onderzoeken om een verdienmodel voor natuurinclusieve kringlooplandbouw op te zetten. (2022 – 2030)
4. **Programma gezonde bodem**, gericht op vitale bodems, CO₂-vastleggen en klimaatadaptatie. (2021 – 2024)
5. Een gezamenlijk **programma Dairy Waardetoevoeging** inclusief verlaging emissies in de melkveehouderij. Ingrediënten van melk koppelen aan waardetoevoeging. (2022 – 2030)
6. Ondernemers worden ondersteund door **onafhankelijke adviseurs, business coaches en onderling mentorschap**. De provincie versterkt de rol van de innovatiemakelaar, om agrarische ondernemers te steunen in hun stap naar natuurinclusieve kringlooplandbouw. (2021 – 2024)
7. **Grondgebondenheid verwaarden**, o.a. door verminderde administratieve lasten en de contouren van het nieuwe mestbeleid verkennen. (2022 – 2030)
8. **Friese coöperatie voor kringlooplandbouw**. Het doel van deze coöperatie is het ontwikkelen van een volwassen markt voor reststromen en circulaire landbouw op een zo lokaal mogelijk niveau. (2022 – 2030)
9. **Transitiefonds**: Het instellen van een Transitiefonds om de investeringsdrempel

voor boeren die een stap zetten naar natuurinclusieve kringlooplandbouw te verlagen. (2021-2024)

Gebiedsgerichte aanpak

Er volgt nog een parallelle actie om de relatie met andere opgaven te realiseren. Parallel aan de actiepunten in deze Landbouwagonagenda, is de volgende stap om per gebied in Fryslân a) vast te stellen welk programma er al loopt in het gebied en daarmee de locomotief is en trekt, b) vast te stellen welke andere programma's als wagonnetje aan de trein gekoppeld zijn of moeten worden in hetzelfde gebiedsproces. Over dit parallelle spoor heeft de provincie de rol van gebiedsregisseur die opgaven, mensen en middelen bij elkaar brengt.

Figuur 2: het beeld van een treintje: het programma wat al loopt in een gebied is de locomotief en trekt de andere opgaven mee; er worden wagonnetjes aan gekoppeld in hetzelfde gebiedsproces, dus zonder een nieuwe structuur en werkwijze in te richten

Fictief voorbeeld van hoe deze actiepunten concreet kunnen gaan bijdragen aan gebiedswaarden in een gebied en het individueel agrarisch bedrijf.

Actiepunt	Gebiedsniveau	Individueel bedrijf
Gebiedswaarden	Noordoost Friesland zand, beetje veen, klei, open weidevogelgebied, open akkerbouwgebied, natte dooradering en droge dooradering coulisse landschap/cultuurhistorie.	Agrarische maatschap.
Friese Voedselcoöperatie	Vermarkt mede de streekproducten naar nieuwe afzetkanalen.	Naast melk voor de coöperatie ook levering vlees aan streekproduct.
Regionale duurzaamheid koppelen aan internationale normering en standaarden	Gebiedseigen kenmerken zoals het grondgebondenheid en % coulisselandschap aansluiten op internationale normeringen.	Met de grondgebondenheid en % coulisselandschap normering valt het bedrijf in een hogere kwaliteitswaardering voor export.
Stapelen van publiek-private beloningen	Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) biedt een basispremie aangevuld met 1000 kilometer coulisselandschap Kader Richtlijn Water / Waterschap maakt 100 hectare ecologisch slootbeheer langs hoofd en secundaire watergangen mogelijk. CO2-banking is beschikbaar. Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer sluit hiermee aan op Natuurnetwerk Nederland.	Agrarische maatschap ontvangt basisvergoeding GLB voor 6 kilometer beheer coulisselandschap. Ze ontvangt voor 3 hectare ecologisch slootbeheer een beheervergoeding. Ze participeert in 50 hectare CO2 binding en ontvangt hier premie voor.
Programmatische kennis aanpak bodem	Brengt bodemwaarden in gebied in beeld en ontwikkelt systematiek om deze in grondprijs op te nemen.	Agrarische maatschap heeft veel blijvend grasland met een goede structuur en organisch stofgehalte. De waarde van de grond stijgt.
Grondgebondenheid verwaarden	Gebied bespreekt met ministerie van LNV de mogelijkheden om op basis van grondgebondenheid administratieve lastenvermindering te hebben bij de mestwetgeving en regelt op gebiedsniveau een ontheffing voor bovengronds uitrijden van mest.	Met de grondgebondenheid valt het bedrijf in een hogere kwaliteitswaardering voor export, heeft het minder administratieve lasten bij de mestboekhouding. Agrarische maatschap rijdt mest bovengronds uit op basis van de ontheffing.

BIJLAGE 1

Governance

De Landbouwagonde is van alle bij dit plan betrokken stakeholders in Fryslân en voor de boeren en de burgers. Voor de agrarische sector is het van belang dat er van onderaf actief mee kan worden gedacht, gewerkt en besloten over de toekomst van de Friese landbouw. Deze agenda is dan ook met de sector tot stand gekomen en er zal ook met de sector verder aan worden gewerkt. Dit is een dynamisch proces. In de fase van het opstellen van de Landbouwagonde voert de provincie de regie. Voor de periode na vaststelling van de Landbouwagonde kan dit -op onderdelen- veranderen, afhankelijk van de rol en bijdragen die partijen willen gaan leveren. De beoogde rol van de Provincie is per actiepunt benoemd. Aan alle partijen is gevraagd bij welke actiepunten ze bij de uitvoering van de Landbouwagonde betrokken willen zijn. Er is nog niet vastgelegd wie van welk actiepunt trekker wordt. De voorkeur heeft dat het eigenaarschap van de actiepunten bij de stakeholders ligt. De uitwerkingen van de actiepunten komen waar nodig terug in de vergadering van het College van Gedeputeerde Staten (GS) voor besluitvorming.

- Per geaccordeerd actiepunt worden interdisciplinaire werkgroepen samengesteld met de actiehouders.
- Binnen deze groep wordt een trekker aangewezen, dat is niet automatisch de provincie.
- Provincie Fryslân ondersteunt minimaal als organisator met één vast aanspreekpunt per thema.
- Een klankbordgroep van vertegenwoordigers van de stakeholders vervult een adviserende rol.
- Provincie Fryslân – opgave landbouw zorgt voor de interne afstemming met de andere provinciale opgaven.
- Met de uitvoering van de geaccordeerde actiepunten wordt gestart vanaf juli 2021.
- Voor elk actiepunt wordt door de werkgroep een plan van aanpak uitgewerkt over 'hoe' het punt wordt uitgevoerd, welke actiehouders in hun kracht worden gezet, voor de korte en langere termijn, inclusief uitgewerkte begroting en financieringsmogelijkheden. Voor de focuspunten gebeurt dit in de periode juli tot en met oktober 2021. Voor de overige punten zal dit tijdsplan langer duren.
- De methodiek 'Brûsplakken' zoals ingezet tijdens dit proces van de Landbouwagonde kan ook worden ingezet bij de verdere uitwerking van actiepunten.
- De voortgang van de actiepunten wordt teruggekoppeld rond zomer 2022, zomer 2023 en verantwoord rond zomer 2024 in Provinciale Staten.
- De beleidseffecten in het veld worden op dezelfde momenten via het uitgebreide dashboard landbouw teruggekoppeld.
- In samenwerking met de stakeholders worden de communicatiestrategie en het communicatieplan verder geconcretiseerd, gekoppeld aan de uitvoering van de

BIJLAGE 2

Monitoring – proces en beleid

De monitoring is een belangrijk onderdeel om de voortgang van de doelen van het beleid in Fryslân in beeld te brengen. Er dient onderscheid te worden gemaakt tussen de monitoring van proces- en beleidseffecten.

Deze Landbouwagonderagenda wordt procesmatig gemonitord. De voortgang van de actiepunten wordt teruggekoppeld rond zomer 2022 en zomer 2023 en verantwoord rond zomer 2024 aan Provinciale Staten.

Daarnaast wordt er gewerkt aan een structurele Fryske monitoring om in beeld te brengen wat de situatie van de agrarische sector in Fryslân is en wat op de agrarische gronden wordt geproduceerd aan ecologische diensten. Het in beeld brengen zal verzorgd worden door het dashboard landbouw. Dit dashboard is gereed en zal in juni 2021 online worden gezet.

Tegelijkertijd zal het dashboard in de toekomst worden aangevuld met verschillende groenblauwe Kritische Prestatie Indicatoren (KPI's), via bestaande dataverzameling. Gedacht kan worden aan KPI's die via de gecombineerde opgave beschikbaar zijn, maar ook KPI's die bij de programma's Biodiversiteitshertstel, Kader Richtlijn Water en het Klimaatakkoord beschikbaar zijn.

Door onderstaande KPI's in de tijd te volgen, wordt gestreefd om een natuurinclusieve kringlooplandbouw in beeld te brengen.

- Grondgebondenheid (in %)
- Blijvend grasland (in %)
- Mest- en spuitvrije randen (in ha)
- Ecologisch slootkantbeheer (in km)
- ANLb-biotopen (in ha)
- Waterretentiegebied (in ha)
- Energieopwekking op het agrarisch ondernemerserf (in kWh)
- Areaal gezonde landbouwbodems (in ha)

Deze uitbreiding van het dashboard landbouw is een actiepunt onder regie en trekkerschap van de provincie en loopt in 2021 en 2022.

BIJLAGE 3

Financiën

Er is naar huidige inzichten een indicatieve begroting gemaakt van de kosten die gemoeid zijn met de uitvoering van de 9 acties uit Landbouwagonderwerpen. Er is nog een resterend startbudget van de landbouwagonderwerpen beschikbaar van €359.000. Daarnaast zijn er Dairy Valley middelen beschikbaar van € 600.000. Het totaal van 959.000 euro dekt de uitvoering van de actiepunten 1 t/m 8. Voor het opstarten van het transitiefonds met een accent op omschakeling naar biologische landbouw en bronmaatregelen voor emissiereductie wordt bij de behandeling van de kadernota een budget gevraagd van 1 miljoen euro. De agenda wordt na behandeling in Provinciale Staten vertaald in een programma van concrete programma's en opdrachten waarvoor zoveel mogelijk externe financiële middelen worden gezocht. Daarvoor zal de nodige info worden aangedragen inclusief financieringsvoorstellen. Verder zal er gewerkt worden aan koppelkansen met budgetten zoals KRW-gelden en stikstofreductiemiddelen. Ook wordt voor de uitvoering samenwerking gezocht met bestaande netwerken en structuren, zoals de Agro Agenda en de Regiodeals.

Actiepunt	Indicatieve prognose (€)
Aanwakkeren van de vraag naar Friese producten en beter vermarkten.	*
Een Friese Voedselcoöperatie oprichten.	€50.000
Meer samenwerking tussen regionale supermarkten (lokale clusters)	*
Een routekaart integrale gebiedsaanpak richting natuurinclusieve kringlooplandbouw verbinden aan de keten.	*
Regionale verduurzaming aansluiten op internationale normeringen/standaarden.	€15.000
Een boegbeeld van de Friese landbouw aanstellen.	*
Een Fries beheerfonds inclusief het stapelen van beloningen.	€444.000
CO2-banking voor vastlegging CO2 in landbouwbodems.	*
Friese coöperatie voor kringlooplandbouw.	€50.000
Transitiefond natuurinclusieve kringlooplandbouw.(opstartfase)	€ 1.000.000
Transitiefonds natuurinclusieve kringlooplandbouw (vervolgfase)	*
Onafhankelijke adviseurs, business coaches en onderling mentorschap.	€150.000
Groen onderwijs zet ondernemerschap voor duurzame landbouw centraal.	*
Landbouw en voedsel op MBO en secundair onderwijs.	*
Leven lang leren traject voor landbouwtransitie.	*
Een gezamenlijk programma Dairy Waarde toevoeging inclusief verlaging emissies in melkveehouderijsector.	€100.000
Programma circulaire landbouw in de pootgoedsector.	*
Programma gezonde bodem.	€100.000
Programma eiwittransitie.	*
Aanpak grondmobiliteit.	*
Pilots om grondgebondenheid te stimuleren.	*
Problematiek van huiskavels oplossen.	*
Meerwaarde grondgebondenheid halen uit het nieuwe mestbeleid.	€50.000
Totaal 9 focuspunten	€ 1.959.000

<i>*) Totale indicatie overige actiepunten (inclusief 1 mln. voor vervolgfase transitiefonds).</i>	<i>€ 2.440.000</i>

BIJLAGE 4

Aangenomen moties

Bij de behandeling van de startnotitie zijn zeven moties aangenomen. De aangenomen moties worden beantwoord en opgenomen in het actieplan van de Landbouwagonenda.

Motie 1. Gewasbeschermingsmiddelen

De term gewasbeschermingsmiddelen is in de startnotitie vervangen en in deze Landbouwagonenda niet gebruikt.

Motie 3. Friese rassen en gewassen een plaats geven

De landbouw steekt in om vanuit de gebiedswaarden met de beschikbare productiewaarden en vakmanschap ecologisch ondernemen mogelijk te maken. Dat biedt de ruimte om ook Friese rassen en gewassen als gebieds- en of productiewaarde te vermarkten. Dit is impliciet opgenomen in het actiepunt 'Een routekaart opstellen' bij het thema 'efficiënt en duurzaam voor de wereldmarkt'. De verwaarding hiervan, via bijvoorbeeld een kwaliteitskeurmerk of korte ketens is aan de ondernemer.

Motie 7. Inbrengen optie Extensivering veehouderij als nieuw verdienmodel

Een boer kan niet groen doen als hij rood staat, dat is het startpunt van de actiepunten in deze Landbouwagonenda. De diverse actiepunten zoeken alleen naar kostenreductie of een verdienmodel vanuit een bedrijfsvoering die letterlijk en financieel meer ruimte heeft voor biodiversiteit, dierenwelzijn, e.d. Dit punt wordt verder opgenomen in de pilots om grondgebondenheid te stimuleren en te verwaarden.

Motie 9. Voedseltransitie in Landbouwagonenda

De stakeholders, zoals beschreven in hoofdstuk 3, zijn betrokken geweest bij het opstellen van de Landbouwagonenda en actiehouder op actiepunten voor de voedseltransitie om aan de uitvoering van de Landbouwagonenda een vervolg te geven. Via alle actiepunten bij thema 'maximale toegevoegde waarde voor lokale ketens' wordt uitvoering gegeven aan deze motie.

Motie 10. Samenhang tussen de verschillende beleidsterreinen rond het landbouwbeleid

Het zoeken naar de gewenste samenhang en integraliteit is de basis geweest voor het opstellen van deze Landbouwagonenda. Wettelijke opgaven en actiepunten dienen nog gebiedsgericht uitgewerkt te worden.

Motie 11. Monitoring van de vijfsterrenlandbouw en Motie 12. Concrete doelen en randvoorwaarden monitoring

In het actieplan wordt per onderdeel aangegeven aan welke provinciale doelen wordt bijgedragen. In bijlage 3 'monitoring proces en beleid' is beschreven hoe de procesmonitoring van de landbouwagonenda zelf, alsmede de beleidseffecten, worden gemonitord via een uitgebreid dashboard landbouw. Jaarlijkse voortgang komt in Provinciale Staten. Mijlpalen komen voort uit de wettelijke opgaven stikstof, het

klimaatakkoord, etc.

Motie 11 PvdD, aangenomen bij de behandeling van de beleidsbrief economie, Dairy Valley.

Eventuele toekomstige provinciale bijdragen aan Dairy Valley, waaronder de in de beleidsnota Economie genoemde bijdrage van 0,66 miljoen, enkel toe te kennen aan specifieke businesscases van Dairy Valley die bijdragen aan de landbouw
Deze motie wordt gekoppeld aan de uitwerking van de 'programmatische kennisaanpak Dairy Waardetoevoeging (samenwerking Dairy Valley). Daarnaast wordt bekeken welke intersectorale samenwerking er mogelijk is met de Dairy Valley partners op andere actiepunten van deze landbouwagenda.

BIJLAGE 5

Communicatie en samenwerking

De Landbouwagonde is van alle stakeholders en burgers in Fryslân. Voor de agrarische sector is het van belang dat er van onderaf actief mee kan worden gedacht, gewerkt en besloten over de toekomst van de Friese landbouw. Deze agende is dan ook met de sector tot stand gekomen en er zal ook met de sector verder aan worden gewerkt. Per geaccordeerd actiepunt worden interdisciplinaire werkgroepen samengesteld met de actiehouders. Binnen deze groep wordt een trekker aangewezen. Dat is niet automatisch de provincie. Aan alle stakeholders is gevraagd bij welke actiepunten men bij het vervolg betrokken wil worden. Deze bereidheid is er. Er is nog geen definitieve trekker per actiepunt benoemd. Dit is een van de eerste besprekingspunten die bij het vervolgoverleg met de stakeholders op tafel komt. De verwachting is dat stakeholders verantwoordelijkheid voelen om het trekkerschap van acties op zich te nemen. Door de toezegging dat de provincie minimaal ondersteund als organisator van overleggen toont ze haar betrokkenheid en ondersteunt ze het proces.

In de afgelopen maanden hebben er twee rondes agendatafels plaatsgevonden, in totaal hebben ruim vijftig verschillende stakeholders hieraan deelgenomen. De input uit deze sessies is samen met input vanuit de Brûsplakken (www.brusplakken.frl) en interne input vanuit de provincie integraal verwerkt in deze Friese Landbouwagonde 2021-2030.

Voorafgaande aan de behandeling van de Landbouwagonde in Provinciale Staten op 23 juni 2021 stuurt de provincie het definitieve stuk naar de stakeholders en informeert hen over het vervolgtraject.

Juli tot en met november 2021 – 9 focuspunten

- Terugkoppeling Provinciale Staten besluit aan stakeholders en toelichting vervolgtraject.
- Eind augustus eerste bijeenkomst van de negen focuspunten en definitieve betrokkenheid vaststellen van de stakeholders bij de verschillende actiepunten.
- Trekkerschap vastleggen.
- September en oktober vervolg bijeenkomsten om actiepunt SMART te maken en programma of opdracht te formuleren.
- Eind oktober / begin november: advies inwinnen bij de klankbordgroep.
- November per focuspunt programma of opdracht definitief maken, start uitvoering of indiening voor financiering.

Vanaf juli - overige actiepunten

- September en oktober startbijeenkomsten organiseren voor de overige actiepunten en vaststellen definitieve betrokkenheid van de stakeholders bij de verschillende actiepunten.
- Trekkerschap vastleggen.
- Najaar 2021 en voorjaar 2022 vervolgbijeenkomsten om actiepunten SMART te maken en programma of opdracht te formuleren.
- Voor de zomer 2022: advies inwinnen bij de klankbordgroep.
- Zomer 2022 per actiepunt programma of opdracht definitief maken, start uitvoering

of indiening voor financiering.

De provincie Fryslân begeleidt dit proces met in- en externe communicatie. De basis hiervoor is een communicatiestrategie en -planning.